

Diskurs Tushunchasi Tahlili Va Tadqiqi

Saidova Muxayyo Umedilloevna¹, Nadirxanovna Nozima Alisherovna²

Annotatsiya: Diskurs murakkab va ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. Ushbu maqolada diskurs tushunchasi, uning kelib chiqishi, turli sohalarda uni o'rganishda bo'lgan turlicha yondashuvlar, g'arb va sharq olimlarining diskurs tushunchasini tadqiq etish borasidagi xulosalari hamda hozirgi zamon lingvistik diskursning ahamiyati bayonotini o'z ichiga oladi.

Tayanch iboralar: Diskurs atamasi, lingvistik qo'llanilishi, nutq, matn va dialog, publitsistik diskurs, siyosiy diskurs, ilmiy diskurs, badiiy diskurs, baholovchi diskurs.

Diskurs tushunchasi lotincha "discursus" – "mulohaza yuritish", "oldinga va orqaga yugurish", "harakat", "aylanish", "suhbat" yoki frantsuzcha "Discours" – "nutq" degan ma'nolarga borib taqaladi. "Diskurs" atamasi ko'rib chiqilayotgan muammoning asosiy tushunchasi bo'lganligi sababli, uning ta'rifiga turlicha yondashuvlar ustida to'xtalib o'tishni lozim deb bilamiz. Shuni ta'kidlash lozimki, ushbu konsepsiya mashhurlikiga qaramay, uning "diskurs" dan foydalanishning barcha holatlarini qamrab oladigan umumiy tan olingan va aniq tarifi hali shakllantirilgan emas. Bu haqiqatni shu bilan izohlash mumkinki, nutq fanlararo tadqiqot ob'yekti bo'lib, bir qancha chegaraviy ilmiy yo'nalishlar: nazariy tilshunoslik, falsafa va mantiq, sotsiologiya, adabiyotshunoslik, semiotika, tarjima nazariyasi va boshqalar tutashgan joyda joylashgan. So'ngi yillarda so'zlashuv tushunchasi o'zgarib, uning noaniqligini bu leksemaning talaffuzida hamon aniq urg'uni yo'qligi ham tasdiqlaydi. Masalan, faylasuflar birinchi bo'g'inga urg'u beradilar, tilshunoslar esa ikkinchi bo'g'inga urg'u berishadi. Zamonaviy nutq nazariyasi qadimgi ritorikadan boshlangan, ammo mustaqil fan sifatida u XX asrning 60-yillari o'rtalaridagina shakllangan. Turli milliy an'analar va alohida mualliflarning pozitsiyalariga muvofiq "diskurs" tushunchasini talqin qilishning uchta asosiy sinfini ajratib ko'rsatadi. Boshqa manbalarda diskursning janr kabi ekanligi, nutqiy janr-tipik tuzilishi, lisoniy vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, aniq adrestga qaratilganligi, ma'lum kommunikativ maqsad va ma'lumot yetkaza olishi, etiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi ekanligi ifodalanadi. Shuningdek, maxsus oli borilgan tadqiqotlarda diskursning ijtimoiy tabiat orqali publistik diskurs, siyosiy diskurs, badiiy, baholovchi diskurs kabi yangi tushunchalarning yuzaga kelganligi qayd etiladi.

"Diskurs" atamasidan foydalanishning uchta asosiy klassi eng aniq ajralib turadi, ular turli milliy urf-odatlar va aniq mualliflarning hissalariga bilan bog'liq.

Birinchi marta ushbu atamaning amaldagi lingvistik qo'llanilishi amerikalik tilshunos Z. Xarrisning 1952 yilda nashr etilgan *Nutqni tahlil qilish* maqolasida keltirilgan. "Diskurs" atamasining to'liq ko'lami so'nggi yigirma yil ichida tilshunoslikda ommalashib bordi.

"Diskurs" atamasining haqiqiy lingvistik qo'llanilishi o'z-o'zidan juda xilma-xil hisoblanadi, ammo umuman olganda, ularning orqasida an'anaviy nutq, matn va dialog tushunchalarini aniqlashtirish va rivojlantirishg urunishlar mavjud. Nutq tushunchasidan nutq kontseptsiyasiga o'tish F. de Sossyurga tegishli til va nutqning klassik qarama-qarshiligiga ma'lum bir uchinchi atama - nutqning o'ziga xos paradoksal va "ko'proq nutq" va shu bilan birga o'rganish bilan yanada qulayroq narsalarni kiritish

¹ Ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsenti, Buxoro davlat universiteti

² Buxoro davlat universiteti magistratura 2-bosqichi talabasi

istagi bilan bog'liq. an'anaviy lingvistik usullardan foydalangan holda, ko'proq rasmiy va shu tariqa "ko'proq lingvistik"².

N.D.Arutyunovaning aforistik ifodasiga ko'ra, "nutq hayotga singib ketgan nutqdir". Boshqa tomondan, zamonaviy (70-yillarning o'rtalaridan boshlab) nutqni tahlil qilishning haqiqiy amaliyoti, birinchi navbatda, o'zaro fikr almashish orqali amalga oshiriladigan, kommunikativ vaziyat doirasida axborot oqimining shakllarini o'rganish bilan bog'liq; Shunday qilib, dialogning o'zaro ta'sirining ma'lum bir tuzilishi aslida tasvirlangan bo'lib, u boshlanishi faqat Xarris tomonidan qo'yilgan butunlay strukturalist (garchi odatda bunday deb nomlanmasa ham) yo'nalishni davom ettiradi. Shu bilan birga, nutqning dinamik xususiyati ta'kidlanadi, bu diskurs tushunchasi va static tuzilish sifatida matnning an'anaviy ko'rinishini ajratish uchun amalga oshiriladi. "Diskurs" atamasini tushunishning birinchi klassi asosan ingliz tilida so'zlashadigan ilmiy an'anada keltirilgan bo'lib, unga Evropa qit'asining bir qator olimlari kirgan; Biroq, ushbu an'ana doirasidan tashqarida Belgiya olimi E. Buyssans uzoq vaqtdan beri Sussyuorpozitsiyasining "uchinchi a'zosi" sifatida nutq haqida gapirib kelgan va frantsuz tilshunosi E. Benveniste "nutq" atamasi (shartli ravishda ozod qilish) o'rniga doimiy ravishda "nutq" atamasini ishlatgan.

O'zbek tilshunosligida diskurs borasida lingvistik tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. U matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni bayon etadi: "Agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy - formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor³. Shu bilan birga, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini esa bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish biroz qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerak emasmi? Maqsadli ifodalangan kommunikativ mazmun va so'zlovchining istagi bilan bog'liq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor etmaydi, balki ular o'zaro birikib muloqotning samaradorligini ta'minlovchi muhim omilga aylanadi.

Boshqa manbalarda diskursning janr kabi ekanligi, nutqiy janr - tipik tuzilishi, lisoniy vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, aniq adresatga qaratilganligi, ma'lum kommunikativ maqsad va ma'lumot yetkaza olishi, etiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi ekanligi ifodalanadi. Shuningdek, maxsus olib borilgan tadqiqotlarda diskursning ijtimoiy tabiati orqali publitsistik diskurs, siyosiy diskurs, ilmiy diskurs, badiiy diskurs, baholovchi diskurs kabi yangi tushunchalarning yuzaga kelganligi qayd etiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, talqin va izohlarning xilma-xilligi diskurs tushunchasining ko'p qirrali va keng qamrovli ekanligini yaqqol ifoda etadi. Eng avvalo, diskurs ifodalanish vositasiga ko'ra, ikki boshlang'ich guruhlariga - og'zaki va yozma diskursga bo'linadi. Og'zaki nutq ko'proq takrorlash, ikkilanish va qisqartirishni o'z ichiga oladi, chunki u real vaqtda ishlab chiqariladi, yozma nutq esa buning aksi. Og'zaki nutqdagi takrorlash so'zlovchi nimani anglatishini qayta keltirib o'tish va tushunmovchiliklarni oldini olish kabi bir nechta funksiyalarga ega. Og'zaki diskurs uchun intonatsiya juda muhimdir. Ayniqsa buni siyosiy nutqlarda kuzatishimiz mumkin. Bu orqali ma'ruzachilar nutqning ma'nosini tinglovchilarga tushunarli qilib ifodalab beradi.

Diskursni o'rganayotganda, har qanday tabiiy hodisa singari, tasniflash masalasi paydo bo'ladi: nutqning qaysi turlari va xususiyatlari mavjud. Ushbu sohadagi eng muhim farq og'zaki va yozma nutqning qarama-qarshiligidir. Ushbu farq axborotni uzatish kanali bilan bog'liq: og'zaki nutqda kanal akustik, yozma nutqda u ingl. Ba'zan tildan foydalanishning og'zaki va yozma shakllarini farqlash nutq va matn o'rtasidagi farq bilan tenglashtiriladi (yuqoriga qarang), ammo ikki xil qarama-qarshilikning bunday chalkashligi asossizdir.

² Matn Va Diskurs Tushunchalari Munosabati Sarbarova Dilnoza Nosirjon Qizi

³ Abdunazarova N. "Diskurs"ni talqin qilishga turlicha yondashuvlar. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar. 2021,

Og'zaki va yozma diskurs xususiyatlari shundan iboratki, ko'p asrlar davomida yozma til og'zaki tildan ko'ra ko'proq obro'-e'tiborga ega bo'lganiga qaramay, og'zaki nutq til mavjudligining asl, asosiy shakli, yozma nutq esa og'zaki tilning hosilasi ekanligi aniq. Inson tillarining aksariyati hali ham yozilmagan, ya'ni. faqat og'zaki ravishda mavjud. 19-asrda tilshunoslardan keyin. og'zaki tilning ustuvorligini tan oldi, uzoq vaqt davomida yozma til va og'zaki tilning transkripsiyasi bir xil narsa emasligini anglamagan edi. 20-asrning birinchi yarmidagi tilshunoslar ko'pincha ular og'zaki tilni (qog'ozga tushirilgan shaklda) o'rganmoqdalar, deb ishonishgan, ammo aslida tilning faqat yozma shakli tahlil qilingan. Til mavjudligining muqobil shakllari sifatida og'zaki va yozma nutqni haqiqiy taqqoslash faqat 1970 yillarda boshlangan.

Axborot uzatish kanalidagi farq bilan bog'liq bo'lgan ikkinchi asosiy farq vaqt va makonda ma'ruzachi va adresat o'rtasidagi aloqaning mavjudligidir: yozma nutqda bunday aloqa odatiy emas (shuning uchun odamlar yozishga murojaat qilishadi). Natijada, og'zaki nutq paytida ma'ruzachi va adresat vaziyatga aralashadi, bu birinchi va ikkinchi shaxs olmoshlari ishlatilishida, ma'ruzachi va adresatning fikrlash jarayonlari va hissiyotlarini ko'rsatishda, imo-ishoralalar va boshqa og'zaki bo'lmagan vositalardan foydalanishda va boshqalar. Yozma nutqda, aksincha, ma'ruzachi va adresat nutqda tasvirlangan ma'lumotlardan olib tashlanadi, bu, xususan, passiv ovozning tez-tez ishlatilishida ifodalanadi. Masalan, ilmiy eksperimentni tavsiflashda maqola muallifi iborani yozishni afzal ko'radi *Ushbu hodisa faqat bir marta kuzatilgan.*, va o'sha eksperimentni og'zaki tavsiflaganda, aytish ehtimoli ko'proq *Men bu hodisani faqat bir marta ko'rdim.*

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Diskurs - bu fikrning og'zaki yoki yozma almashinuvidir. Gapdan uzun bo'lgan, izchil ma'no va aniq maqsadni ko'zlagan har qanday bog'langan nutq yoki yozuv birligi diskurs deyiladi. Diskurs turli nuqtai nazardan o'rganish va turli ilmiy fanlar orqali tahlil qilish mumkin. Lingvistik va madaniy yondashuvlar ma'noni yaratish jarayonlarini va tildan foydalanishning ijtimoiy-madaniy kontekstini tushunishga imkon beradi. Nutqni o'rganish zamonaviy jamiyatdagi kuch, mafkura va ijtimoiy-madaniy dinamikani tushunish uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslova, V.A. Lingvokulturologiya. - M.: Ed. "Akademiya" markazi, 2001 yil.
2. Vilgelm fon Gumboldt til va madaniyat falsafasi. - M.: Taraqqiyot, 1985 yil.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - T.: 2008 yil
4. Abdunazarova N. "Diskurs"ni talqin qilishga turlicha yondashuvlar. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar. 2021, №. 4
5. Usmonova Sh. Til madaniyati. - T.: 2014 yil.
6. MATN VA DISKURS TUSHUNCHALARI MUNOSABATI Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi, O'zbekiston Milliy universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi dilnozasarbarova 1@gmail .com <https://doi.org/10.5281/zenodo.7998832>
7. Saidova, M. U. (2020). LEXICOGRAPHIC AND ETHYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCISE OXFORD DICTIONARY OF LITERARY TERMS BY. <https://namdu.researchcommons.org/cgi/viewcontent.cgi?article=2723&context=journal>
8. Yunusova, A. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ТЕОРИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ И СУЩНОСТИ ДИСКУРСА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 40(40). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10591.
9. Yunusova, A. (2023). FUNCTIONAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF INVERSION. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9178.
10. Yunusova, A. (2023). ОҒЗАКИ МАТНЛАРНИНГ СИНФДАГИ ТАҲЛИЛИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9182.

